

REVOLUCIJA IN DRŽAVA

Razprava obravnava glavne ideološke opredelitve glede države in značilnosti države kot so jo ustanovili komunisti v SZ po revoluciji in jih primerja s tistimi, ki jim je sledila in jih uresničila jugoslovanska komunistična partija med revolucijo in ves čas trajanja svoje oblasti v Jugoslaviji.

Ključne besede: Revolucija, socializem, KPJ, KPS, VKP/b.

Vprašanje, ki bi moralo po svoji vsebini najbolj zadevati nastajanje samostojne demokratične države v Sloveniji leta 1990-1991, je bilo vprašanje pogleda na razmerja do slovenske revolucije in države, ki jo je ta ustvarila in ki je zaobjela večji del slovenske zgodovine v 20. stoletju. Nekoliko nenavadno je bilo, da je to vprašanje pri nas izgledalo skorajda drugotnega pomena v času in okoliščinah, ko je padel berlinski zid. Vendar to postane bolj razumljivo, če upoštevamo, da je bilo takrat v ospredju vprašanje slovenskega osamosvajanja, njegov pomen za slovenski narod in druge okoliščine v Sloveniji. Zato pa bi si ob obletnici veljalo priklicati v spomin značilnosti (slovenske) revolucionarne države in premisliti odnos do tega vprašanja v zadnjih letih. Bistvene značilnosti revolucije v Jugoslaviji se vrtijo, kot jih je že nekoč razvrstil Milovan Djilas, okoli treh temeljnih vprašanj: vprašanja oblasti, družbenega reda in nacionalnega vprašanja.¹ Leninovo paradigma o državi in revoluciji smo obrnili, ker je revolucija vzela državo za implementacijo svojih političnih ciljev; namesto da bi ta izumrla, jo je spremenila v orodje demokratičnega centralizma z obsežnim dvojnimi (partijskim in državnim) ali trojnimi (partijskim, državnim in samoupravnim) birokratskim aparatom.

Terminologijo revolucije in teoretična izhodišča za njen pogled na državo je postavil že Lenin leta 1917 med zadnjimi pripravami na oktobrsko revolucijo v Rusiji. Spopadel se je z vprašanjem, kakšno državo si zamišlja 'avantgarda proletariata'² za svoje 'delovne množice' po prihajajoči 'mednarodni proletarski revoluciji, ki sedaj dozoreva'.³ Lenin je sedaj dokazoval, da večina marksistov napačno bere Marxa in Engelsa in bo sam razložil Marxovo učenje o državi. Po njegovem je Marxova temeljna podmena bila, da je država organ razredne vladavine, ona ustvarja ureditev, ki krepi zatiranje in blaži spopad med razredi. Zato je državo nemogoče pomiriti z njenim antipodom, izkoriščanim razredom. Svoje ideje je Lenin spretno utemeljeval z Marxom in Engelsom ter jih pripisoval njima. Glavne med njimi so bile, da mora proletariatski z revolucijo uničiti državo in da bo 'diktatura proletariata' uničila buržoazijo in si prisvojila sredstva za proizvodnjo; ko država

* dr., red. prof., Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, jerca.v@siol.net

¹ Djilas, *Članki 1941-1946*, str. 202.

² Termin avantgarda proletariata je bil v rabi že od Leninovega *Kaj storiti?* iz marca 1902, ko se je odkrito zavzel za centralizirano in disciplinirano partijo profesionalnih revolucionarjev, ki bo vodila vse ostale in za enotno doktrino.

³ Lenin, *Država i revolucija*, str. 5, 7. Lenin je v tem delu glavno ost napada usmeril proti socialistom, ker so v 1.sv.v. podprli lastne, nacionalne buržoazije ter gojili 'oportunistične predsodke o državi.' Po njegovem so marksisti te vrste 'izjalovili vsebino revolucionarnega nauka, dosegli, da je otopela njegova revolucionarna ostrina, in ga tako z vulgarizirali.' To je veljalo za socialiste tipa Kautsky, ki da je bivši marksist in sodobni oportunist in meni, da je mogoče preseči razkol med državo in proletariatom.

izgine, izgine tudi demokracija, pri čemer je nasilje ('nasilna revolucija') upravičeno in neizbežno. Politična vladavina proletariata je njegova diktatura, je izključna oblast, ki je proletariati ne deli z nikomer in ki se naslanja na oboroženo silo ljudskih množic. Podobni so zapisi, ki pravijo, da proletariati potrebuje državno oblast, centralizirano organizacijo sile in organizacijo nasilja, da zruši oblast zatiralcev in da vlada ogromni masi ljudi ter ureja gospodarstvo, potrebna je 'budnost in zaščita revolucije'.⁴ Torej, pravi Lenin, Marxa je razumel le tisti, ki meni, da je diktatura enega razreda neizogibna in potrebna tudi v celotnem zgodovinskem obdobju, ko se ločujeta kapitalizem in družba brez razredov, t.j. komunizem. V prehodnem obdobju do nastopa komunizma je država potrebna, njena oblika pa je diktatura proletariata kot v času pariške komune, ki je uničila 'državno mašinerijo in parlamentarizem – parazita-države'. Bernstein in Kautsky pa nimata prav, ko Proudhonov federalizem pripisujeta Marxu; federalizem je le malomeščanski pogled, pravilen je 'prostovoljni centralizem oziroma prostovoljno združevanje proletarskih komun'. Na podoben način je Lenin utemeljeval potrebo po imenu komunistična partija, po ukinjanju buržoaznega prava (v socializmu še ne popolnoma, odpade pa že privatna lastnina) in razlagal faze komunistične družbe (prva faza socializem, nato komunizem). Naloge iz leta 1917 so torej bile: 'ekspropriacija kapitalistov', vsi 'delavci, uslužbenci in državljani se bodo spremenili v delavce ene države, države sovjetov delavskih in vojnih deputatov, ki bo imela resnično demokracijo'; sovjeti predstavljajo najvišjo obliko demokracizma.⁵ Obstoje buržoazne države brez buržoazije in buržoaznega prava pa je začasno možen le v prvi fazi komunizma.

Toda Lenin je znan po tem, da je svoja stališča prilagajal trenutnim potrebam, prepričan, da so edino pravilna in da je bil že od začetka brez predsodkov pri doseganju svojih ciljev; znal je spreminjati mnenje, se izmikati, spletkariti ali sejati zmedo, si pomagati s hudičem samim, brez pomislekov; pomembni so bili cilji, ki jih je zasledoval.⁶ To se je izkazalo tudi po revoluciji. Revolucionarni prevrat so pod njegovim vodstvom uspešno opravili z okoli 200.000 člani Rdeče garde (po uradni partijski zgodovini iz leta 1959); po zaslugi Trockega je ta pridobil svojo 'legitimnost' na kongresu Sovjetov 25. oktobra 1917. Lenin je razglasil, da je nastopila diktatura proletariata, sovjeti so sedaj na oblasti in bodo odpravili jarem kapitalizma.⁷ Nova oblast je takoj označila svoje sovražnike ('kontrarevolucionarni saboterji') in ustanovila Čeko.

V naslednjih letih je razmerje med partijo in državo v Rusiji močno nihalo, saj mnoga razmerja niso bila jasna, kljub vsem razpravam pred revolucijo. V začetku se je tehtnica nagnila močno na eno stran in vso oblast je predstavljala mreža sovjetov in njihovih izvršnih komitejev. Kljub vsej doktrini o partiji kot avantgardi je bil status partije v državi nejasen. Vodilni partijci so takoj zasedli tudi do 93% mest v izvršnih komitejih sovjetov, na čelu z Leninom kot predsednikom Sveta ljudskih komisarjev, in tako vodili državo (politbiro je postal 'vodilno jedro sovjetov').

Posledica je bila, da je partija skoraj izgubila svojo vlogo in ni imela organizacijske strukture.⁸ Problem so zaznali na 7. kongresu Vseruske komunistične partije boljševikov (VKP/b), ko je partija dobila svoje ime. Začeli pa so ga reševati šele na 8. kongresu marca 1919, ko je Lenin opredelil organizacijsko strukturo partije (politbiro, organizacijski biro

4 Prav tam, str. 18–20, 33.

5 Prav tam, str. 49, 88.

6 Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, str. 25.

7 Lenin, Staljin, *O socialističkej državi i sovjetskoj demokraciji*, str. 11–15.

8 Mnogi komiteji so se popolnoma osamosvajali, delovali so samostojno in niso priznali centralne oblasti; vprašanje 'separatizma' je bilo v državi in pri partiji prisotno še leta 1919. Oboje je skupaj držal I. M. Sverdlov, ki pa je marca 1919 umrl.

in organe CK z administrativnim aparatom), določil hierarhična razmerja in predpisal poročanje navzgor. Vzpostavili so tudi sistem, po katerem so partijski komiteji vodili oziroma usmerjali državne organe, in tehtnica se je nato nagnila popolnoma na drugo stran. Komiteji so prevzeli še preveč nadzora nad državo, kar je doživelo kritiko na 11. kongresu VKP/b marca 1922. VKP/b je takrat že postala močno centralizirana organizacija, ki je imela dve hierarhični strukturi – strukturo partijskih sekretarjev in strukturo Centralne kontrolne komisije. Oboje je nadzoroval J. V. Stalin in na delu so bili ukrepi ('kršenje partijske discipline, zloraba položaja, ne-komunistično obnašanje'), ki so preprečevali samostojno delovanje ali nasprotovanje centralni oblasti in prepovedovali frakcije.⁹ Podobno organizacijo in delovanje je Lenin leta 1920 kot zavezujoče predpisal vsem članicam Kominterne, kamor se je priključila tudi KPJ.

Že v času sprejemanja prve ustave Vseruske socialistične sovjetske republike leta 1918, ki je razglasila federacijo, je postalo jasno, da je cilj centralizacija države. Lenin ni več govoril o odmiranju države in diktatura proletariata je postala diktatura avantgarde – partije. Ustava tudi ni izrecno govorila o možnosti odcepitve (izraz samoodločba so zapisali le za Armenijo), temveč je dovoljevala, da se o pristopu k federaciji odloči delavstvo (mislili so partija in ne vsi državljani). Za mednacionalne odnose je takrat skrbel ljudski komisar Stalin. Popolnoma drugače pa je govoril partijski program: federacija je ena od tranzicijskih oblik k popolni enotnosti države.¹⁰ Postopoma so z amandmaji k ustavi povečali pooblastila Svetu ljudskih komisarjev na račun Vseruskega centralnega izvršnega komiteja (zakonodajno telo, ki ga voli kongres sovjetov).¹¹

Ostala ključna področja državne oblasti, ki so tudi doživela svojo institucionalizacijo v okviru zgradbe države, so bila nacionalizacija industrije in zemlje in uvedba t. i. državnega kapitalizma, za kar je tudi že obstajala doktrina. Po njej bi morali takoj uvesti komunizem na vasi, a v resnici je nastopil kaos; kmetje so si prilaščali zemljo in njihove produkte so morali jemati s (pri)silo, zato so sledili upori kmetov. Za podržavljeno industrijo so postavili direktorate, na čelu z vrhovnim svetom za gospodarstvo. Lenin je ocenjeval, da se je z vojnim komunizmom državni kapitalizem učvrstil in da je bil narejen bistven korak k socializmu. Toda tu se ekstremno levičarstvo ni izkazalo in 10. kongres VKP/b je opustil to politiko in marca 1921 razglasil NEP; odtlej je Lenin govoril o zvezi delavcev in kmetov, delavci so imeli v rokah industrijo, kmetje pa zadrage; vse skupaj pa je upravljala zvezna planska komisija - Gosplan. Vendar vse to ni vplivalo na bistvena razmerja oblasti v državi in na disciplino, ki so jo še poostri s čistko v partiji leta 1921 in dopolnitvijo organizacijske sheme v statutu VKP/b. Nasilje je Lenin razlagal že na prvem kongresu Kominterne; diktatura proletariata je nasilna zadušitev odpora 'eksploatorjev', saj 'proletarska revolucija ni mogoča brez nasilne rušitve buržoazne državne mašine.'¹² Sporadični revolucionarni teror je leta 1918 zamenjal organizirani državni teror. Najprej je Čeka že od pomladi 1918 začela v praksi izvajati usmrtitve brez obsodbe sodišč, nato pa je to početje utemeljila uredba o rdečem terorju iz novembra istega leta, ki je dajala Čeki široka pooblastila za pregon protirevolucionarjev (aretacije in zapiranje v delovna taborišča brez obsodbe).

Naslednja sovjetska ustava, ustava Zveze sovjetskih socialističnih republik ali SZ iz leta 1923, je uredila vsa ta ločena vprašanja. Ustavo je napisal politbiro; prej samostojne republike so se ponovno priključile zvezi preko svojih komunističnih partij (torej delavstva) oziroma njihovih predstavnikov, ki so dogovor o zvezi podpisali že pred dokonča-

⁹ Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, op. cit., str. 25.

¹⁰ V. I. Lenin, Report on the Party Programme, 19. 3. 1919. *Marxist Internet Archive*.

¹¹ *RSFSR Constitution 1918 and Amendments*. *Marxist Internet Archive*.

¹² Lenjin, Staljin, *O socialističnoj državi i sovjetskoj demokraciji*, str. 79.

njem ustave. Pravica odcepitve ni več veljala; zvezo je bilo potrebno krečiti. Republikam je ostalo v upravljanje kmetijstvo, notranje zadeve, pravosodje, izobraževanje in sociala, tudi ta področja pa je prav tako nadzorovala komunistična partija in tako zagotovila izvajanje direktiv iz centra v Moskvi. Razprava o večji samostojnosti republik je sicer bila, vendar so njene zagovornike preglasovali. Vloga partije v državi je bila določena z ustavo.

OGPU (državna politična uprava) ni bila več (vse do leta 1934) podrejena notranjemu ministrstvu oziroma komisariatu (NKVD), kot je to bila GPU, naslednica Čeke. Vloga OGPU je sedaj opredelila ustava; skrbela naj bi za notranjo varnost, kar je vključevalo nadzor nad državo, njeno armado (njene sekcije niso bile podrejene vojaškim ukazom). Podedovala je pravico aretirati, izgnati, preiskovati zadeve in prostore in predvsem izvajati posebne naloge za državne organe (za centralni in druge izvršne komiteje), katerim je bila formalno podrejena, v resnici pa je postala podružnica partije, ki je državo nadzorovala. Podedovala je tudi nenapisano pravico usmrtitve s streljanjem, čeprav tega niso nikjer zapisali. Sčasoma so se pooblastila OGPU širila na cenzuro nad tiskom, gledališčem, filmom ipd., na nadzor meje in še drugo. Pregon in aretacijo višjih partijskih funkcionarjev pa je lahko dovolil le politbiro. Od in sprejetja kazenskega zakonika leta 1922 so diskrecijsko pravico izvajati 'teror' razširila tudi v kazensko pravo in postopek. Lenin je sam formuliral ta dodaten člen za kazenski zakonik in dodal: »Sodišča ne smejo prepovedati terorja – obljubiti to bi bila prevara in samo-prevara – ampak morajo formulirati vzroke zanj, legalizirati ga morajo kot načelo, jasno, brez pretvez ali olupševanja. Formulirano mora biti v najširšem možnem smislu, ker le revolucionarno pravo in revolucionarna zavest lahko več ali manj določata okvir, v katerem se ga (teror - op. avtorja) izvaja.«¹³ Kazniva dejanja so bila sovražna propaganda, vohunstvo, financiranje ter sodelovanje v organizaciji, ki podpira mednarodno buržoazijo (pri nas »reakcijo«), s ciljem spodkopati komunistični sistem, ... se kaznuje s smrtjo ali z zaporom. Sodniki so imeli široko diskrecijsko pravico, da kaznujejo tudi (po analogiji) za dejanja, ki jih zakon ni opredelil. Leninov predlog je od takrat postal del kazenskega prava in ostal v zakonikih iz 1926. in 1958. leta. Osebnostne svobode zakonik ni zagotavljal, podelila jo je lahko le država, ki jo je lahko tudi odvzela (po načelu, da je interes države nad interesom posameznika). Kasneje so mu dodali še moralno krivdo ali napako.

Slovenski komunisti, ki so se imeli za stranko 'delavnega ljudstva mest in vasi' oziroma jugoslovanski komunisti, se podrobneje z državnimi vprašanji takrat niso ukvarjali. V volilnih proglaših za konstituantno jeseni leta 1920 so pozivali ljudstvo, naj vzame državno oblast v svoje roke in nasprotovali so vsem strankam, češ da so v službi buržoazije; zavzeli so se za proletarsko državo, 'sovjetsko republiko delavcev in kmetov', prerazdelitev zemlje veleposestnikov in cerkve, za združništvo (umaknili pa so kolektivizacijo), za ustanovitev 'sovjetov' ter podporo sovjetski ustavi.¹⁴ V Jugoslaviji so leta 1921 stranko komunistov prepovedali; njihova nasilna in druga dejanja so se vse bolj usmerila na razbijanje versajske Evrope, skladno s proglasom 4. kongresa Kominterne decembra 1922, kar je pomenilo tudi boj proti Jugoslaviji kot versajski tvorbi.¹⁵ To taktiko so nato v tridesetih letih zavestno opustili.

13 V. I. Lenin, Letter to D. I. Kursky, 17 May 1922. Lenin Internet Archive. *Marxists Internet Archive*.

14 Lepak komunistične stranke Jugoslavije za Slovenijo pred volitvami v konstituantno. *Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921*, str. 192-197.

15 Degras, *Resolution of the Fourth Comintern Congress...* Resolucija je pozivala v boj proti francoskemu imperializmu (poziv je bil namenjen zlasti KP Poljske in Češkoslovaške in partijam drugih »vazalnih držav Francijek«), manj pa proti Nemčiji, s katero je SZ sklenila pogodbo v Rapalu aprila 1922.

Stalin je, kot je splošno znano, s petletkami, kolektivizacijo in represijo še bolj centraliziral državo in utrdil oblast sovjetske partije (tudi v Kominterni). NKVD je v tridesetih letih izvajal obsežno čistko pod pretvezo zarot proti državi, sabotaž, kulaštva ipd. Organizirano so kaznovali ali usmrtili celotne skupine ljudi, ki naj bi bili sovražniki države (menjševiki, kmetje, nacionalne skupine ipd.). Kvote v mestih in na vasi je določal politbiro partije, sezname je sestavljal NKVD, naloge za izvedbo pa je podpisoval tudi sam Stalin. Kot je znano, se je čistka razširila tudi na Kominterno in, med drugim, pospravila z okoli 1000 jugoslovanskimi komunisti. Stalinov koncept države je formalno izražala sovjetska ustava, ki pa je služila le v propagandne namene. Državna varnost je, kot je pisalo v ustavi, postala samostojen oddelek državne uprave, ločen od notranjih zadev.

Tačas so se, kot je znano, jugoslovanski komunisti ukvarjali predvsem z 'ozdravitvijo lastne partije', kot je temu rekel Ranković leta 1942¹⁶, nato pa so bili v 'fazi zbiranja revolucionarnih sil' v podporo SZ in proti 'imperialistični vojni', kot je dejal Kardelj na 5. konferenci KPJ leta 1940.¹⁷ Dejansko je partija vršila čistko v lastnih vrstah, se borila proti 'frakcijam' in za utrditev disciplinirane partijske organizacije. Hkrati je prišlo do spremembe v politiki partije v ključnih vprašanjih: v odnosu do Ljudske fronte in sodelovanju s socialdemokracijo in drugimi levičarji, v odnosu do nacionalnega vprašanja, in pa pri vprašanju organizacije. Kardelj je že na goričanski konferenci KPJ septembra 1934 v koncept proletarske revolucije dodal še rešitev nacionalnega vprašanja (združitev slovenskega naroda z revolucionarnim bojem), kar je sprožilo ustanavljanje nacionalnih partij v Sloveniji in na Hrvaškem. KPJ se je v duhu frontne politike odločila za nastop na volitvah in celo za povezovanje v skupno listo z Mačkovci leta 1935 in 1938, pa vendar s pripombo, da se volitev udeležuje le zaradi boja za gospodarske in politične pravice množic, in ne 'zaradi kakšnih iluzij v parlamentarizmu'.¹⁸ Iz teh in drugih dokumentov lahko razberemo, da je revolucija ('diktatura proletariata') bila strateški cilj, ostalo (nacionalno vprašanje, ljudska fronta, volitve ipd.) pa stvar taktike; Kardelj je posebej poudaril, da je partija zavzela stališče do nacionalnega vprašanja, da bi sovražniku vzela argument iz rok.¹⁹ Podobno kot takrat, ko sta se leta 1917 W. Wilson in Lenin kosala v tem, kdo bo zagotavljal samoodločbo narodov, se je sedaj slovenska partija borila z drugimi strankami z obljubo nacionalne emancipacije. V čebinskem proglasu so zapisali: »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj pa bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije 'v obliki zvezne države'.«, za kar je treba v Jugoslaviji sklicati konstituanto, pri čemer mora slovenski narod dobiti svoj lastni parlament.²⁰ Ko pa je poleti leta 1939 v Jugoslaviji stekel postopek federalizacije države s sporazumom Cvetković-Maček, sta se KPJ in Kominterni postavila proti, češ da so se srbski buržoaziji pri trpinčenju ljudstva le še pridružili hrvaška buržoazija in kulaki in da je HSS prevarala hrvaške kmete.²¹ Ko je bilo konec politike ljudske fronte zaradi sporazuma Ribbentrop-

¹⁶ Ranković, *Izabrani govori i članci*, str. 12.

¹⁷ *Peta zemaljska konferenca KPJ*, str. 204.

¹⁸ Cirkular PK Slovenije. Povzeto po: Filipič, *Partijska organizacija v Sloveniji*, str. 95.

¹⁹ Pismo Bevca, 3. 5. 1937 in Pismo IK KI, *Zbornik ob štiridesetletnici*, str. 271 in 279.

²⁰ Proglas ustanovnega kongresa KPS, *Zbornik ob 40-letnici*, str. 276. Tudi leta 1940 so v resoluciji 5. državne konference KPJ zapisali, da se dviga »borbeni val ugnetenih mas pod vodstvom delavskega razreda in v tesni zvezi s ZSSR v skupni boj za mir, za mir brez aneksij in kontribucij, za pravico vsakega naroda na samoodločbo do odcepitve in svobodno voljo glede združenja z drugimi narodi na načelu enakopravnosti«. (*Peta zemaljska konferenca KPJ*, str. 204, str. 224–225.) Slovenski komunisti so takrat govorili o SZ kot deželi socializma, pravičnosti in zaščitnici malih narodov ali po Titovi razlagi sovjetske okupacijo baltskih držav leta 1940, ko je SZ te države osvobodila kapitalističnega suženjstva in narodnega zatiranja. (Tito, *Zbrana dela*, knj. 5, str. 5.)

²¹ *Peta zemaljska konferenca KPJ*, str. 227.

Molotov leta 1939, se je partija odrekla tovrstnemu sodelovanju, češ da je tako ali tako bilo neuspešno, edini učinek je bil, da je partijo povežalo z množicami. V tem času pri KPJ že zasledimo uporabo terminov iz Leninovega besednega zaklada kot so sovražnik ljudstva, razredni sovražnik (ali sovražnik delavskega razreda), agenti razrednega sovražnika in reakcija, fašisti, trockisti, imperialistična vojna.²²

Peta konferenca KPJ leta 1940 je že definirala, kako si zamišlja enakopravnost narodov in manjšin z omembo vseh narodov (tudi Makedoncev in Arnautov ter madžarske, romunske in nemške manjšine) in rešitve vprašanja Bosne in Hercegovine. Napovedala je možnost revolucije, saj vemo, da je Kardelj izjavil, da bodo komunisti šli v obrambo domovine, če bo ta obramba 'napredna' in da se bodo borili proti buržoaziji, ki da obrambe ne izvaja dovolj dosledno; odločitev je bila odvisna od načelne presoje, ali je obramba v interesu revolucije in SZ.²³

Po okupaciji Jugoslavije je KPJ začela z organizacijo vojaško-revolucionarnih komitejev (aprila 1941) in glavnega štaba (konec junija 1941), na čelu z generalnim sekretarjem KPJ, s političnimi komisarji in z odbori delavske enotnosti (strniti delavstvo pod vodstvom partije); to je pomenilo, da je začela uresničevati svoje strateške politične cilje. Iz Moskve so tudi že začela prihajati prva opozorila Titu, naj v KPJ ne prehitujejo. Prav tako je prvi sporazum z eno od levih strank (Narodna seljačka stranka) junija 1941 o skupnem boju proti okupatorju govoril o skupnem boju za sovjetsko oblast in za zvezo s Sovjetsko zvezo, pod hegemonijo partije.²⁴ Komunisti so torej na prihajajoči boj gledali kot na revolucionarni prevrat, s katerim bodo prevzeli oblast. Po tem je Nemčija napadla SZ in ta je sklenila zavezništvo z Veliko Britanijo; zato sta Kominternina in SZ razglasili t.i. politiko dveh etap, kar je pomenilo, da za časa vojne ne bo družbenih sprememb, te se odložijo na povojni čas. KPJ se na to ni ozirala in je nadaljevala z ustanavljanjem nove vojaške in civilne oblasti in zanikanjem obstoječe; po Jugoslaviji so začetek tega predstavljali narodno-osvobodilni odbori, v Sloveniji pa odbori OF. Vodstva KP, vrhovni in glavni štabi pa so prevzeli funkcije, ki bi jih v regularnih razmerah opravljali višji organi države.²⁵

Komunisti v Sloveniji so v odborih OF videli svoje sovjete. KP Slovenije je dosegla, da je postala vodilna sila v OF, čeprav številčno to ni bila.²⁶ Tisti, ki ji te vloge niso hoteli priznati, so sčasoma postali izdajalci oziroma sovražniki ljudstva, postali so krivci za državljansko vojno in si pridobili podobno poimenovanje kot v ruski državljanski vojni – 'bela in plava garda'. Sledilo je tudi že velikokrat opisano obdobje nastopa t. i. 'druge faze revolucije' v Sloveniji in Jugoslaviji, ko so komunisti po zgledu oktobrske revolucije ocenili, da je napočil čas za revolucionarni preobrat in obračun z razrednimi sovražniki; govorili so o revolucionarno demokratični volji Slovencev, o novi revolucionarno-demokratični oblasti, o revoluciji v NOG, ki jo vodijo slovenske revolucionarne sile, o slovenskem proletariatu kot hegemonu slovenskega naroda in o KPS kot avantgardi; vsi pojmi so imeli isti pomen kot v Leninovih časih.²⁷

Tako definirano revolucijo bi morali, in tudi so, spremljati ustrezni organi revolucionarne nasilja (kot Čeka). V Sloveniji je to nastopilo zgodaj: avgusta 1941 so ustanovili

22 Tito, *Zbrana dela*, knj. 5, str. 3, 4.

23 *Peta zemaljska konferenca KPJ*, str. 204.

24 Tito, *Zbrana dela*, knj. 7, str. 41. Jovanović je kasneje zanikal, da bi pristal na oblikovanje sovjetov.

25 Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, knj. 1, str. 175, 218, 223. To je bil tudi smisel Atlantske listine, ki jo je SZ podpisala septembra 1941. Tu tudi prvič srečamo srbsko besedo narodni, ki bi v slovenščini pravilno pomenila ljudski.

26 O revolucionarnosti v politiki OF in razmerjih v OF glej razpravi Deželak-Barič, *Vloga in značaj Osvobodilne fronte in Čepič, Revolucijsko letu 1941*.

27 Proglas CK KPS za 1. maj 1942, *Dokumenti ljudske revolucije*, knj. 2, str. 40, 51–52.

Varnostnoobveščevalno službo in opredelili pojem 'ljudski sovražnik' in 'narodni izdajalec', partija pa je pozvala v 'neizprosni boj proti narodnim izdajalcem' in vsem, ki so se opredelili ali delovali drugače; torej niso šlo le za kolaborante, temveč tudi za vse ki so delovali zunaj OF. Aprila 1943 je še vrhovni štab ustanovil svojo Komisijo za zatiranje pete kolone in terorizma (podobno VOS).

Ti in vrsta drugih podobnih pojavov so sprožili kritiko iz Moskve in KPJ je morala, vsaj navzven, revidirati svojo politiko; spremenila jo je v taktiko revolucije 'od zgoraj' in sledila naprej svojim ciljem. Od jeseni leta 1942 in tekom leta 1943 je torej revolucionarno 'linijo' nadomestila z graditvijo države in z izrinjenjem oblasti Kraljevine Jugoslavije. Javno se o revoluciji ni več govorilo, temveč le o narodnoosvobodilni ali, po Stalinovo, o domovinski vojni.

Ob prevzemu države je KPJ izvedla tudi njeno postopno centralizacijo. Načela federativne ureditve so bila zelo široko zastavljena na drugem zasedanju AVNOJ-a v Jajcu leta 1943, vendar se je v letu 1944 država dejansko začela centralizirati, podobno kot pod Leninom po oktobrski revoluciji. Najprej so prišle na vrsto partija sama in ustanove represivnega aparata. Leta 1944 je KPJ uveljavila striktno spoštovanje partijske hierarhije in direktiv centra; disciplinirala je slovenski in hrvaški politbiro z grožnjo stroge kazni (konfinacija Kidriča in odstavev Hebranga ter drugih nosilcev samostojnega razvoja). Vse skupaj je spremljala še partijska čistka. Agitprop KPJ je ob koncu vojne poskrbel še za diskvalifikacijo in izločitev vseh političnih strank in posameznikov, ki so ogrožali monopol partije. Postopke nastajanja in značilnosti države po direktivah KPJ poznamo.²⁸ Način prevzema je zagotovil že vnaprejšnje formiranje državnih organov v izogib začetniškimi težavam, ki so jih imeli v Rusiji po revoluciji, in hitro uveljavljanje stroge discipline in nadzora partije. Pojmi narodni izdajalec in sovražnik ljudstva so v fazi graditve države prešli iz odlokov NO gibanja v državne predpise in v sodno prakso; spomladi 1944 najprej v predpise o vojaških sodiščih in nato v Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo, ki je nekoliko razširil opredelitev političnih kaznivih dejanj. Kazni zanje so bile izgon, zaplomba premoženja, smrtna kazen, prisilno delo, izguba državljanskih pravic ipd., po vzoru sovjetskega prava; omenjeni zakon je še uzakonil dolžnost ovajanja sovražnikov ljudstva.

Ena prvih centralno vodenih državnih ustanov je nastala spomladi 1944; to je bila Ozna, ki ji je pripadla vloga izvajanja revolucionarnega nasilja. Tito jo je ustanovil, da bi ščitila 'novo demokratično oblast oziroma pridobitve NOB in pridobitve revolucije', jo poslal v boj proti sovražniku in ji naložil opravljanje politične obveščevalne službe, največkrat nad lastnim, domačim prebivalstvom. Po zaključku prevzema oblasti z volitvami novembra 1945 so leta 1946 Ozno prenesli v civilni sektor pod ministrstvo za notranje zadeve z imenom UDV ali Udba. Obe organizaciji sta bili izvršni organ KPJ, ali kot je rekel Stalin ob 15. obletnici OGPU: »Dolgo naj živi OGPU, razgaljeni meč delavskega razreda!«. ²⁹ Hierarhija ukazovanja v Ozni je tekla navzdol od Ozne za Jugoslavijo in Vrhovnega štaba, medtem ko je način izvedbe bil prepuščen Ozni posamezne republike. Del nastopa Ozne so bili tudi posebni zapori in taborišča (Pravilnik o ureditvi kazenskih taborišč v Sloveniji iz februarja 1945), šolanje «kadra» v SZ, opravljanje čistke po vojni, izdajanje karakteristik, 'vrbovke' ali 'verbovke' in politični nadzor nad ljudmi (poročanje o volitvah, članstvu v množičnih organizacijah, razmerah na terenu, politični drži oziroma 'zadržanju', ipd.). UDV za Slovenijo je že leta 1946 imela enega agenta na

²⁸ Prim. Vodušek-Starič, *Prevzem oblasti*.

²⁹ J. V. Stalin, *Pravda*, 20. 12. 1932, št. 350. *Marxists Internet Archive*; general Stevo (Ivan Krajačič) je za Ozno rekel, da je 'pomožni aparat partije' (*Partizanska i komunistička represija*, str. 236), Franc Šetinc pa za UDV leta 1980, da je 'odred revolucije'.

282 prebivalcev Slovenije, a to je bil šele začetek.³⁰ Ozna je od maja do julija 1945 (in še pozneje) izvajala 'rdeči teror' v Sloveniji; iz gradiva jasno izhaja, da je slovenska Ozna streljala zajete domobrance (in druge) brez podrobnejšega zaslišanja in brez obsodbe, da so bila poročila o tem interna in zaupna; obstajala je direktiva šefa Ozne za Jugoslavijo, ki je prepovedal, da se o tem govori zunaj organizacije. Z državnim terorjem leta 1945 in drugimi državnimi ukrepi se je država že premaknila iz prve v drugo fazo revolucije kot je razlagal Tito maja 1945.³¹ Nato je partija, v skladu z doktrino in kot je zapisala v svojem programu leta 1948, 'čvrsto držala oblast v svojih rokah' in poskrbela, da je razvila nov državni aparat, nov pravni red in demokratični sodni sistem, poskrbela za agrarno reformo, nacionalizacijo, razvoj zadružništva in zgradila močno ljudsko armado ter pričela z vsestransko kulturno preobrazbo države.³² S smrtnimi obsodbami in vzorčnimi sodnimi procesi (tudi še v sedemdesetih letih) je v naslednjih letih partija še naprej utrjevala svojo hegemonijo.

Podobno kot v SZ po revoluciji je KPJ v času prevzema poskrbela, da so komunisti, ki so vodili politične organizacije (partijske komiteje, ljudsko fronto) prevzeli tudi funkcije v vodstvih državnih organov; to so delali do konca socialistične države, kasneje se je imenovalo 'rotacija kadrov'. Vsi člani partije so bili dolžni ubogati partijska navodila oziroma izvajati partijsko 'linijo', skladno z napotki in z definicijo načela demokratičnega centralizma. Partija kot avantgarda je torej vodila državo in družbo. In prišlo je do podobnih težav kot pri sovjetski partiji po revoluciji – KPJ ni imela izpopolnjene lastne organizacije. Šele tekom leta 1945 se je posvetila temu in imenovala komisije pri politbirojih (kontrolna in revizijska komisija, Agitprop...), razdelila zadolžitve ter vzpostavila mrežo celic po terenu in v podjetjih in ustanovah. Poskrbela je tudi za (politično) enotne množične organizacije. Djilas, šef Agitpropa, je poleti 1945 javno oznanjal, da je partija določila program in statut ljudske fronte in da se bori za državo ljudskih odborov.³³

Komunisti so zaokrožili državno zgradbo s sprejetjem zvezne in republiških ustav, najprej ustave FLRJ leta 1946, kjer je že naziv kazal temeljni ustroj države. Napisana je bila po vzoru sovjetske ustave iz leta 1936, in je opredelila federacijo kot prostovoljno združenje suverenih republik ter je vsebovala načelo o pravici do odcepitve.³⁴ Določala je jurisdikcijo zveze (zunanje zadeve, obramba - vojska, zvezni plan in proračun, monetarni in kreditni sistem, meje med republikami, državljanstvo itn.). Republike (zveza v SZ) so imele avtonomne oblasti, imele so pravico do lastne ustave, vendar je morala biti skladna z zvezno in zvezni predpisi so veljali povsod. Podobno je veljalo za državljanstvo, vsak državljan republike je bil državljan zveze. Opredelila je državno in združno lastnino in dovoljevala omejen obseg privatne lastnine, ni pa (še) predvidela kolektivne lastnine v kmetijstvu. Ustava je določala organe oblasti (prezidij, skupščina oz. vrhovni sovjet, izvršna oblast), sodstva in tožilstva (z vrhovno nadzorno funkcijo) in njihove pristojnosti, brez omembe komunistične partije. Opredelila je pravice in dolžnosti državljanov, ki so obsegale klasične pravice, med njimi tudi svobodo govora, združevanja, svobodo vesti, ter volitve in volilni postopek; pri slednjem so v sovjetski ustavi imele pravico postavljanja kandidate tudi partijske organizacije. S tem je partija razglasila nacionalno vprašanje v Jugoslaviji za rešeno, ali kot je trdil Djilas, dejansko je bilo rešeno že leta 1943 s sklepi

30 ARS. AS 1931, A-10-1. Za primerjavo: Gestapo je imel enega na 2000, Stasi enega na 166 oseb.

31 *Osnivački kongres KP Srbije*, str. 212.

32 *V. kongres KPJ*, str. 877–878.

33 Djilas, *Članki 1941-1946*, str. 182.

34 Constitution (Fundamental law) of the Union of Soviet Socialist Republics, 5. 12. 1936, *Marxists Internet Archive*.

Drugega zasedanja AVNOJ, ki govorijo o suverenosti vsakega od narodov, ki so se suvereno odločili za skupno državno skupnost z drugimi narodi Jugoslavije.³⁵

Enotnost oblasti se je v Jugoslaviji pojmovala podobno kot v SZ po revoluciji: nedeljiva oblast (sodna, izvršna, zakonodajna) je bilo osnovno načelo ljudske demokracije; KPJ vse do konca svoje oblasti leta 1990 tega ni opustila. Oblast po vojni je bila, kot so govorili, 'globoko ljudska in globoko demokratična.'³⁶ »Graditev socializma v Jugoslaviji je današnja etapa boja delavskega razreda in delovnih množic mesta in vasi, etapa boja na poti k končnemu cilju delavskega razreda in njegove avantgarde – k graditvi komunistične družbe ... na podlagi učenja marksizma-leninizma, ... in ne nazadnje na izkušnjah VKP/b in lastnih izkušnjah ...«³⁷ Ljudska oblast je bila prehod v socializem, ta pa je bil, skladno z učenjem marksizma, prva, nižja faza komunizma. Demokratičnost 'nove' oblasti naj bi se kasneje le še krepila s komunalnim in delegatskim sistemom v petdesetih oziroma sedemdesetih letih. 'Proces odmiranja države' je prišel v program KPJ leta 1958 kot naloga socialistične države. Naslednji korak k državi temu naj bi bili ustavni amandmaji sprejeti leta 1971; organi samoupravljanja naj bi se okrepili in država oslabil. Ali v tedanji dikciji, odprli naj bi novo dimenzijo koncepta diktature proletariata, pot k hegemoniji delavskega razreda.

Boj proti centralizmu, ki ga je partija uvedla po letu 1945, nikoli ni bil popolnoma končan in je naposled propadel v osemdesetih letih dvajsetega stoletja ter povzročil razpad Jugoslavije. O tem je bilo že veliko napisanega. Kljub temu pa nikoli ni bilo podrobno opredeljeno razmerje med decentralizacijo države in vseskozi veljavnim načelom demokratičnega centralizma. KPJ je na kongresu leta 1948 sebe definirala kot 'avantgarde najbolj naprednega razreda, delavskega razreda', ki vodi boj za graditev socializma v Jugoslaviji in vodi celokupen državni in družbeni razvoj v Jugoslaviji; partija je čvrsta enotna, disciplinirana organizacija, kar je nezdržljivo s partijsko nedisciplino ali sektaštvom; partija je organizirana na načelu demokratičnega centralizma.³⁸ To določilo je ostalo v vseh statutih KPJ (in KPS), leta 1958, pa leta 1974, ko so v statut ZKJ zapisali: »Demokratični centralizem je temeljno načelo notranjega življenja, organiziranja in delovanja ZKJ«. Z ustavama leta 1963 in leta 1974 pa je Zveza komunistov tudi uradno postala sestavni in vodilni del državne ureditve, njen program pa program vseh političnih organizacij in države. Za zaščito tega položaja partije so ves čas delovali tudi ustrezni organi, kot so bila Svet za varstvo ustavne ureditve RS, sodišča, tožilstva in drugi, medtem ko so za odkrivanje, za zbiranje podatkov o sovražni dejavnosti in za preprečevanje delovanja proti ureditvi, ki jo je določala ustava SFRJ, aktivno delovali 'varnostni organi kot sestavina samoupravljanja' oziroma SDV.³⁹

Jugoslovanska in slovenska partija sta torej uspešno prevzeli državo in jo vodili v skladu s temeljnimi postulati, ki jih je začela udejanjati ruska revolucija, vse do razpada Jugoslavije. Glavni elementi partijske oblasti so se ohranili vse do leta 1990: demokratični centralizem, izključna oblast avantgarde proletariata, uradna doktrina socializma, enotnost oblasti, sistem policijskega nadzora (UDV), nadzor nad gospodarstvom ipd.

³⁵ Djilas, *Članki 1941-1946*, str. 207.

³⁶ Prav tam, str. 257.

³⁷ *V. kongres KPJ*, str. 877-878.

³⁸ Prav tam, str. 893, 896.

³⁹ *Priročnik za delo milice*. SDV svojih »sredstev in metod« ni smela uporabljati proti članom CK ZKS in predsednikom najvišjih republiških teles.

Povzetek

JERCA VODUŠEK STARIČ REVOLUCIJA IN DRŽAVA

Razprava obravnava odnos ruskih in slovenskih/jugoslovanskih komunistov do prevzema in načina organizacije države ter glavne značilnosti hegemonije avantgarde proletariata, ki so se uresničevale v SZ po revoluciji leta 1918, v jugoslovanskem prostoru pa po začetku okupacije države leta 1941. Razprava kaže na podobnosti, predvsem na podobne elemente sistema, ki so ga vpeljali v obeh državah, na terminologijo, s katero so označevali svoje idejne zamisli; primerjava pokaže, da so jugoslovanski komunisti uresnili revolucijo, ki jo je takrat predpisovala Kominterneta (v Zgodovini VKP/b) in so ves čas obstoja države ohranjali te glavne značilnosti (demokratski centralizem, vodilna vloga avantgarde proletariata, politična in nacionalna enotnost sicer federativne države) ter jih uveljavljali in ščitili z revolucionarnim terorjem in represivnimi organi.

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS, fond AS 1931.

Objavljeni viri

Dokumenti ljudske revolucije, knj. 2. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1964.

Osnivački kongres KP Srbije. Beograd: IIRP, 1972.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Slavonski Brod: Dokumenti, 2005.

Peta zemaljska konferencija KPJ, Izvori za istoriju SKJ. Beograd: ICK Komunist, 1980.

Priročnik za delo milice na področju varstva ustavne ureditve (Strogo zaupno, uradna tajnost). Ljubljana: RSNZ SRS, 1985.

Tito, Josip Broz, *Zbrana dela*. Ljubljana: ČZDO Komunist, 1978-1989.

Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921. Ljubljana: IZDG-Partizanska knjiga, 1980.

Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Ljubljana: Komunist, 1977.

V. kongres KPJ, 21-28 jula 1948, stenografske beleške. Beograd: Kultura, 1949.

Elektronski viri

Degras, Jane, ur., Resolution of the Fourth Comintern Congress on the Versailles Peace Treaty, *Marxists Internet Archive* (2008). (www.Marxists.org)

Eight Congress of the R.C.P.(B.), *Marxists Internet Archive* (2008).

Marxist Internet Archive (2008), (www.Marxists.org) in v okviru tega *Lenin Internet Archive*.

Pravda, 20. 12. 1932, št. 350, *Marxists Internet Archive* (2008).

Monografije

- Djilas, Milovan, *Članki 1941-1946*. Ljubljana: CZ, 1948.
- Lenin, V. I., *Država i revolucija*, Učenje marksizma o državi i zadaće proletariata u revoluciji (prevod iz ruščine: Rodoljub Čolaković). Beograd: Kultura, 1947.
- Lenjin, Staljin, *O socijalističkoj državi i sovjetskoj demokraciji*. Zagreb: Kultura, 1946.
- Petranović, Branko, *Revolucija i kontrarevolucija*, 1-2. Beograd: Rad, 1983.
- Ranković, Aleksandar, *Izabrani govori i članci*. Beograd: Kultura, 1951.
- Schapiro, Leonard, *The Communist Party of the Soviet Union*. Cambridge University Press, 1978.
- Slovenci in leto 1941. Prispjevki za novejšo zgodovino*, let. 16, št. 2, INZ, Ljubljana 2001.
- Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*. Ljubljana: Komunist, 1977.

Razprave

- Čepič, Zdenko, *Revolucijsko v letu 1941. Slovenci in leto 1941*, Prispjevki za novejšo zgodovino, let. 16, št. 2, INZ, Ljubljana 2001, str. 169–191.
- Deželak-Barič, Vida, *Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Slovenci in leto 1941*, Prispjevki za novejšo zgodovino, let. 16, št. 2, INZ, Ljubljana 2001, str. 159–169.
- Filipič, F., *Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*. Ljubljana: Komunist, 1977.